

Побут та військова справа запорізьких козаків.

Для того, щоб розповідати про побут, звичаї, заняття козаків спочатку потрібно з'ясувати хто взагалі такі козаки і причини їх появи. Вперше термін «козак» зустрічаємо у Початковій монгольській хроніці (1240р.) У перекладі з тюркських мов він означає «одинокий», «схильний до завоювання». У XVI ст. цей термін вміщено в латино-персидсько-кипчацькому рукописі «Codex cumanicus» (1303р.) (Згідно з Куманським кодексом, слово козак означало сторож, вартовий) та в додатку до грецького збірника житій святих «Синаксаря». Під 1308р. у Сугдеї (сучасний Судак) згадуються козаки, але вже як розбійники. За пізнішою фіксацією це слово в цілому ряді тюркських мов позначало вільних найманців, вояків, що покинули свої улуси, степових розбійників, а в ширшому значенні — вигнанців, бездомних людей, авантюристів, нежонатих молодиків. Згадує про татарських козаків і тогочасний польський хроніст Ян Длугош, визначаючи їх так: Втікачі, розбійники і вигнанці, що їхньою мовою зветься козаками. На Україні назва «козак» вперше вживається у 1492р.

Повсякденне життя запорізьких козаків на Січі складалось в такий спосіб. Козаки піднімалися на ноги зі сходом сонця, одразу ж вмивалися холодною річковою водою, потім молилися Богові й після молитви, через деякий час, сідали за стіл до гарячого сніданку. Час від сніданку до обіду козаки проводили по-різному: хто об'їжджав коня, хто оглядав зброю, хто вправлявся в стрілянині, хто лагодив плаття, а хто просто лежав на боці, попихкував з люльки-носогрійки, розповідав про власні подвиги на війні, слухав розповіді інших і викладав плани нових походів. Рівно в 12 годин курінний кухар ударяв у казан, і тоді, по звуку казана, кожен козак поспішав у свій курінь до обіду. Обід приготровлявся в кожному курені особливим кухарем, або поваром, і його помічниками - хлопцями, на обов'язку яких лежало приносити воду в курінь і тримати в чистоті казани й посуд: «посуд — казани, ложки, корита дуже чисто держут і чистіше, як себе, а тим паче одягу». Їжа готувалася в великих мідних або чавунних казанах, що навішувались за допомогою залізних гачків на кабице в сінях кожного куреня, і варилася три рази в день на все наявне число козаків куреня, за що платилося кухарю по два рубля й п'ять копійок з кожного козака в рік, тобто 9 рублів й 50 копійок при 150 чоловіках середнього числа козаків у кожному курені. До стола, що по-запорізьки називався «сирном», звичайно подавалися: соломаха, тобто житнє борошно, густо зварене з водою, тетеря, тобто житнє борошно або пшоно, не дуже густезварені на квасу, і щерба — теж рідкозварене борошно на риб'ячій юшці. Провізія для їжі або до ставлялася кожному куреню після розділу царської хлібної платні, або купувалася на спільні гроші всього куреня, що завжди зберігалися в курінній скарбниці під відомством курінного отамана. Увійшовши в курінь, козаки знаходили страви вже налитими в «ваганки», або невеликі дерев'яні корита, і розставленими в ряд по краях сирна, а біля ваганків різні напої — горілку, мед, пиво, брагу, наливку — у великих дерев'яних

коновках із привішеними до них дерев'яними коряками або михайликами. Перш ніж сісти за їжу, товариші ставали в ряд друг поруч друга, хрестилися на ікони, читали молитву про насущний хліб і потім уже розсідалися уздовж стола на вузьких лавах, надаючи завжди місце в передньому куті, під образами, біля лампадки й карнавки, неодмінно курінному отаманові.

Запорозьке Військо славилось своєю високою боєготовністю і військовою майстерністю. Це досягалося в значній мірі завдяки тому, що воно було регулярним і значна його частина перебувала в черговому режимі, тобто жила в куренях на Січі, займаючись повсякденно бойовою підготовкою.

Гарнізон Січі був здатний негайно дати відсіч ворогові, а також за короткий час зібрати велике військо. Висока військова майстерність Запорозького Війська досягалась за рахунок добре налагодженого військового навчання. В значній мірі прагнення козаків добре володіти зброєю зумовлювалось постійною небезпекою нападів кочівників. Причому йшлося не про поодинокі вторгнення, а про системну стратегію спрямовану на спустошення якомога більшої території задля розширення зони кочів'їв.

В умовах постійного очікування небезпеки виникновий тип вояка-універсального, витривалого, готового до швидкої зміни обстановки і, що не менш важливо, такого, що сприймай свою військову діяльність крізь призму боротьби Хреста з Півмісяцем. Поступово виробилися як стратегія, так і тактика козацького війська.

Запорозьке Військо не мало окремих родів військ, а кожен козак був універсальним воїном. Та неперевершену славу козаки здобули як піхотинці. Ця риса Запорозького Війська складалася історично, так як козацтво внаслідок своєї нечисельності та економічних чинників не мало змоги утримувати потужну кавалерію. Ведення бойових дій у голому степу з ворогом (татарами), чисельність, а також час нападу якого неможливо було передбачити, примушувало запорозьких козаків виробляти власні тактичні прийоми, якими стали використання піхоти під захистом табору з возів, шанців, вогню з мушкетів та артилерії.

Успіх в бою досягався або за допомогою раптової атаки або щільного рушнично – артилерійського вогню. За такого підходу до перемоги піхота становила ударну силу козацького війська. Джерела, що описують козацьку піхоту під час бою, звертають увагу на її вогневу міць. Вогнепальну зброю потрібно було досить довго заряджати, тому військові розробляли різноманітні прийоми, аби організувати і прискорити цю процедуру.

В XVI ст. у Європі стрільці шикувалися в 10 рядів, у XVII ст. стрій зменшився до 6-ти. Загальним було те, що кожна дія рядового регулювалася командою старшого. Це давало можливість вести стрільбу організовано, проте її якість залишалася низькою. До того ж загибель командного складу спричиняла руйнування строю.

Козацтво, котре цінувало самостійність вояка в межах його підрозділу, не потребувало розроблення такої щільної системи команд і чітко визначеного шикування. Внаслідок цього глибина строю залежала від швидкості заряджання кожного окремого вояка. А оскільки кожен козак у справі заряджання і прицілювання мав змогу діяти самостійно і невідволікався на старшину, то і швидкість та якість його стрільби була досить високою.

Ще одним способом виведення максимальної кількості стрільців напостріл було те що, окрім загальноєвропейських способів стрільби стоячи із коліна, часто вели вогонь лежачи. Та оскільки технічний рівень тогочасної вогнепальної зброї не давав змоги навіть козакам нарівних битися з масою кінноти на відкритому місці, то українська піхота намагалася нав'язати противникові бій або наважкодоступній місцевості, або прикривалася укріпленнями.

Козацька атака проводилась лавою, тобто не вирівняною шеренгою з загнутими краями для обхвату ворога з флангів. Атака часто супроводжувалася гучним криком з метою налякати ворога і підбадьорити себе. Якщо кіннота не могла самостійно перемогти противника, вона відступала під захист піхоти, виводячи ворога під її вогонь. Загалом, козацькій кінноті були притаманні швидкість, витривалість, агресивність, багатофункціональність.

Родзинкою козацтва були його здібності в саперній справі. Кожен козак крім рушниці та запасу харчів, повинен був мати сокиру, лопату, і все потрібне для того, щоб сипати вали. Шанцевим інструментом козаки володіли не гірше, ніж зброєю. Вміння швидко та якісно побудувати потужні укріплення було для козацтва, з огляду на переважання сили ворога, питання життя і смерті.

Під час захоплення ворожих фортець козацтво застосовувало як штурм, так і облогу. В першому випадку намагалися підійти непомітно до ворожих укріплень і навальною атакою, не зважаючи на первинні, іноді доволі великі, втрати, ввірватися в середину. При облозі оточували фортецю з емляними укріпленнями, робили підкопи, намагалися підпалити за допомогою артилерії.

Якщо ворог очікував на атаку, то козаки наближалися, прикриваючись переносними дерев'яними щитами, плетеними фашинами, а то й просто возами, на стіни залазили за допомогою драбин. Вміння захоплювати фортеці козаки продемонстрували під час походу на Москву в 1618 р. та облоги Дюнкерка в 1646 р.

До морських походів козаки готувалися централізовано, спочатку збирали припаси, зброю, будматеріали. Після обрання на січовій раді старшини козацтво ділилося на екіпажі, кожен з яких будував свій човен. В залежності від мети плавання будувався великий човен на 50-70 вояків і 4-6 малих гармат, або менший на 20-30 осіб.

Спорядившись, флот вирушав до гирла Дніпра, яке контролювали турецькі фортеці з потужною артилерією, а на березі кочували татарські орди. Переховуючись за 3-4 милі від гирла в очереті та дочекавшись темної ночі

козацький флот виходив в Чорне море. За 36-40 годин козаки досягали берегів Анатолії.

Висаджуючись на берег, брали з собою одну рушницю, а в кожному човні для охорони залишали двох козаків і двох джур. На Запорозькій Січі вважалося, що справжній козак – це козак, що побував у морському поході. То ж джура після морського походу ставав козаком. Після проведення бойових операцій на узбережжі козаки поверталися на Січ.

При зустрічі з ворогом в плавнях Дніпра козаки нападали зазвичай із засідки, ховаючись в очереті, в морі намагалися наблизитись до ворога непомітно вночі або проти сонця, щоб уникнути артилерійської дуелі та використати елемент раптовості.

Якщо такої можливості не було, атакували подібно до кінної лави. Під час атаки частина вояків сідала на весла, а частина вела стрільбу, Як і на суші, козаки максимально використовували рушнично-артилерійський вогонь проти живої сили противника. Наблизившись до ворожого судна, козаки брали його на абордаж.

Захопивши турецькі галери і вітрильники, запорожці часто використовували їх для подальших морських походів, а перед поверненням знищували.

Для повернення на Січ козацька флотилія входила гирло Дніпра, що було перекрите турецьким флотом, і за 12-16 км на схід від Очакова висаджувалась на берег та по долині, що тягнеться понад 12 км за Дніпром перетягували чайки волоком. Один човен перетягувало 200-300 козаків.

Після повернення на Січ козаки ховали свої бойові човни у Дніпровських плавнях. Здобич яку вони здобули у поході також ховали у січовій скарбниці у дніпровських плавнях.

Таким чином розглядаючи побут та військову справу козаків можна сказати, що вона була самобутньою і аутентичною, але не поступалася військовій тактиці європейських держав того часу. На формування військової справи козаків однаково впливали як географічні та економічні чинники так і історичні риси та менталітет українського народу.